

A Magyar Tudományos Akadémia elnökei és főtitkárai

*Szerkesztette
Szilágyi Adrienn*

MTA HUNREN

Budapest, 2023

A kötet a Magyar Tudományos Akadémia és Könyvtára alapításának 200 éves évfordulója, az MTA200 ünnepi programsorozata keretében, az Akadémia támogatásával jelent meg.

© Szilágyi Adrienn, 2023

© Szerzők, 2023

© Magyar Tudományos Akadémia, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2023

ISBN 978-963-416-384-8

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás,
valamint a fordítás jogát, az egyes tanulmányokat illetően is.

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia és a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Nyomdai előkészítés: HUN-REN BTK Történettudományi Intézet

Tudományos Információs Osztály

Vezető: Kovács Éva

Olvasószerkesztő: Bardi Erzsébet, Kovács Éva

Képszerkesztő: Kocsis Gabriella

Tördelés: Demeter Gitta

Nyomdai munka: Pauker Holding Kft., Budapest

Felelős vezető: Strausz Éva

Erdey-Grúz Tibor

Erdey Grúz Tibor

A háromszoros főtitkár

A főtitkárságot megelőzően Erdey-Grúz már számos tisztséget viselt, 1947–1949 között az MTA Matematikai, Fizikai, Kémiai és Műszaki Tudományok Osztályának osztálytitkára, illetve 1949 novembere és 1950 decembere között az MTA Elnökségének tagja volt. Háromszor választották meg főtitkárnak: 1950 végén, 1956, majd 1964 tavaszán. Ezt követően 1970-től egészen az 1976-ban bekövetkezett haláláig a Magyar Tudományos Akadémiát elnökként irányította. Erdey-Grúz olyan időszak után vált az Akadémia meghatározó személyiségévé, amikor azt a megszűnés fenyegette, és 1976-ban egy virágzó intézményt hagyott maga után. Az Akadémia soha korábban nem rendelkezett annyi intézettel, kiképzett és foglalkoztatott kutatóval, mint ezekben az években. A pártirányítás és a kor ideológiája végig befolyásolta – főleg – a társadalomtudományok művelését, de az 1950-es években még más területeket (genetikát, kibernetikát) is érintett.

Budapest, 1902. október 27.

Budapest, 1976. augusztus 16.

1950. december 2. – 1953. május 30.
1956. május 30. – 1957. december 20.
1964. április 24. – 1970. február 5.

II/11. Erdey-Grúz Tibor
Ismeretlen fényképész felvétele
1976

Mindazonáltal a pártvezetés fontosnak tartotta és a lehetőségekhez képest kiemelten finanszírozta az oktatást és a kutatást, amit az Akadémia is kihasznált.

A „LEGKEMÉNYEBB IDŐK” FŐTITKÁRA

1949-ben megszületett a Magyar Tudományos Akadémiáról szóló 1949. évi XXVII. törvény. E szerint az Akadémia ügyeit az elnök a főtitkárral együtt vitte, a főtitkár gondoskodott az elnökség és a közgyűlés határozatainak végrehajtásáról, felügyelte az Akadémia működését. Rusznyák István elnök 1950. december 2-án terjesztette elő az elnökség javaslatát az MTA évi rendes közgyűlésén, Erdey-Grúz Tibor főtitkárrá választásáról. Hozzászólás nélkül, 33 igen és 2 nem szavazattal tették meg főtitkárnak. Erdey-Grúz megválasztását követő beszédében az Akadémia nagyjainak szellemét említette és Bessenyei Györgyöt idézte: „Az ország boldogságának egyik legfőbb eszköze a tudomány – ez minél közönségesebb a lakosok között, az ország is annál boldogabb!”¹

Erdey-Grúz főtitkárnak való megválasztásában nagy szerepet játszhatott az, hogy már korábbi tisztségeiben bizonyította jó szervezőképességét, és hogy osztálytitkárként és elnökségi tagként betervezett munkaanyagai, hozzászólásai tárgyszerűek és használhatóak voltak. Erdey-Grúz 1949 decemberében ideiglenesen már ellátott főtitkári feladatokat Alexits György betegsége idején. 1950 márciusában szintén ő helyettesítette a külföldi útja miatt távollevő főtitkárt. A november 16-i elnökségi ülésen Alexits őt javasolta főtitkárnak maga helyett, amit az elnökség el is fogadott.² Nyilvánvalóan a politikai megbízhatóságát is megfélelőnek ítélték. A fentiek mellett páratlan munkabírása volt, ami megmutatkozott a későbbi miniszteri és még további két főtitkári megbízatásában is. Erdey-Grúznak ebben a periódusban fel kellett állítani egy működőképes szervezetet az Akadémián. Ez vonatkozott az osztálystruk-

túrára, az elburjánzott bizottságok rendbetételére, a kutatóintézetek feladatainak meghatározására, illetve új kutatóintézetek felállításával kapcsolatos munkákra, az Akadémia romos épületének újjáépítésére, a könyv- és folyóirat-kiadásra, az adminisztráció átszervezésére, az éves és az ötéves tudományos terv elkészítésére, és természetesen a számtalan napi személyzeti, technikai, irányítási és adminisztratív probléma megoldására. Tarján Imre akadémikus, a neves biofizikus így írt személyéről:

„Sok minden volt: művelődésügyi miniszter, az Akadémián pedig elnök, főtitkár, talán ő volt az elmúlt évtizedekben hazánkban a kulturális közéletben a legfoglalkoztatottabb személy.

Pontosságához, következetességéhez, fegyelmezettségéhez, rendszeretetéhez, munkabíráshoz, magas szintű közéleti erkölcsiségéhez legendák fűződnek. Mindezt, mint vezető, másoktól is megkívánta. Azt hiszem, túlzás nélkül igaz, hogy az ő ilyen vagy olyan főnöksége alatt volt a legnagyobb a fegyelem az Akadémián mind a hivatali, mind a testületi vonalon. Sokan vaskalaposnak mondták. Azt hiszem, helytelen a megjelölés: nem maradi, hanem precíz volt, olyan, amilyennek fentebb jellemeztem.”³

Nehezebb kérdés azonban annak megválaszolása, hogy miért fogadta el a megbízást. Lengyel Béla akadémikus így emlékezett: „Már akkor impresszionált óriási munkabírása, puritanizmusa. 1945 után már mint címzetes rendkívüli egyetemi tanár és akadémiai levelező tag, lelkesen vetette be magát a politikába, belépett a kommunista pártba.” Majd a következőképp folytatta: „1953-ban a főtitkárságot miniszteri székkal cserélte fel, és a felsőoktatás legfőbb irányítója és reformere lett. Olykor már azt hittem, hogy opportunizmus hajtja, de erre rácsáfolt azzal, hogy 1956-ban, amikor eszményeiben csalódott, kilépett a pártból és oda, bár kapacitálták, sőt presszionálták is, többé nem lépett vissza.”⁴ 1950-re elszigetelődésünk a nyugati világtól gyakorlatilag teljessé vált, elkezdődött a hideghá-

ború. Ekkor zajlott a koreai háború és a versengés az atom- és a hidrogénbomba fejlesztésében. Az MTA ülésein is nagy hangsúlyt kapott a békeharc, mi több, fokozódott az éberség. Erre utal, hogy az 1951. december 1-jei elnökségi ülés jegyzőkönyvében első ízben jelent meg a „SZIGORÚAN BIZALMAS” pecsét, ami azután szokássá is vált.⁵

A „kemény időszak”, amelyről csak negatívumokat emlegetnek, az MTA fejlődésének bizonyos szempontból az egyik legjobb korszaka volt. Eltekintve attól, hogy az egész országban a félelem légköre uralkodott, az akadémikusok, az egyetemi tanárok, a vezető kutatók társadalmi és anyagi megbecsültsége kiemelkedő volt. Állami beruházásokból épült ki az a kutatóhálózat, amely a következő évtizedekben az Akadémia igazi súlyát adta. A kutatóintézetek ügyében Erdey-Grúznak mint főtitkárnak nagy szerepe volt. A Minisztertanács 1950. augusztus 18-i határozata alapján a Központi Fizikai Kutató Intézet 1950. szeptember 1-jén kezdte meg hivatalos működését. A Központi Kémiai Kutatóintézet létrehozását 1952-ben határozták el, épületeit a Pusztaszeri úton 1978-ig fokozatosan adták át. A Magyar Tudományos Akadémia Alkalmazott Matematikai Intézete 1950. év júniusában alakult. A kutatóintézetek feladata az alapkutatás volt, bár elvárásként foglalmazták meg az ipar és a mezőgazdaság segítségét is. A kutatóhálózat építése mellett növekedett a kutatói, egyetemi oktatói és a hallgatói létszám, valamint szakmai folyóiratok, egyetemi tankönyvek és tudományos könyvek egész sorát adták ki.

VIHAROS MÁSFÉL ÉV - 1956 ÉS 1957

Erdey-Grúz Tibort 1956. július 30-án mentették fel miniszteri tisztségéből. Azonban minisztersége alatt is tagja maradt az MTA elnökségének, tehát tisztában volt az Akadémia törekvéseivel és problémáival. 1956 májusában újra, immár másodjára választották meg a tudós testület főtitkárának. Viharos másfél év következett. Az Akadémia elnöksége 1956. február 4-én megtárgyalta az 1956. évre vonatkozó tudományos tervét, de ez az év a későbbiekben

nem igazán a tudományos kutatásokról szólt. A politika változását jelentette az is, hogy az egyetemeken az államvizsga letétele után az orvosoknak, jogászoknak újra doktori címet adhattak, más szakokon pedig ezt vizsgához és diszsertációhoz kötötték.⁶ Nem meglepő az sem, hogy intenzív levélváltás folyt a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) és az MTA vezetői között különböző ügyekben, így a rehabilitációval, a fizetésemeléssel, sőt prominens, de kegyvesztett párttagok elhelyezésével kapcsolatban is. Erre példa, amikor Szántó Lajos, az MTA Párt Végrehajtó Bizottsága titkára és Erdey-Grúz között arról zajlott a levelezés, hogy párthatározat alapján Farkas Mihályt szeptember 15-től az Akadémiai Kiadónál kívánják elhelyezni, ami ellen Szántó tiltakozott, és mellékelte azt a levelet, amit ez ügyben Orbán Lászlónak, az MDP Központi Vezetősége Tudományos és Köznevelési Osztály vezetőjének írt.⁷ Erdey-Grúz hivatkozott arra, hogy ez kiváltaná a párttag és párttonkívüli munkatársak tiltakozását, mint ahogy történt Jánossyné (sic!), Nagy Imre lánya odahelyezésekor is. Furcsa ügy volt Nagy Imre akadémikussága is.⁸ Október 23-án délelőtt Erdey-Grúz főtitkár még utasította a gazdasági hivatalt, hogy „Nagy Imre rendes tag részére az akadémiai illetményt 1955. június 1-től 1956. október 30-ig folyósíttassa.”⁹

A következő napokban, miként a hivatalok és üzemek jelentős részében, az Akadémián sem folyt munka. A bejárás is nehéz és veszélyes volt a harcok miatt. Az utcai harcok elültével, október 30-án többen meg is jelentek az MTA székházában, illetve a hivatalban. E napon alakult meg az MTA központi hivatalának ideiglenes forradalmi bizottsága, valamint az 1956. október 28-i felhívása alapján az MTA Nemzeti Bizottsága, a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága.¹⁰ Október 31-én Erdey-Grúz is bement a hivatalába, és ekkor közölte, hogy lemond a hivataláról. November 9-én írásban is bejelentette, hogy a legközelebbi közgyűlésen hivatalosan is lemond a főtitkári tisztségről. Ezen a napon történt az az esemény is, amelyet többen felrónak Erdey-Grúznak. Nevezetesen azt, hogy október 31-én délelőtt utasítást adott a káderlapok elégetésére. Erre egyébként az Akadémia elnöksége október 20-án, Nagy

Imre rehabilitálásakor hozott határozatot: „a Magyar Tudományos Akadémia tagjairól, a tudományok doktorairól és kandidátusairól az Akadémia személyzeti nyilvántartásában csupán pontos önéletrajz és a tudós publikációiról, munkahelyeiről, illetve kinevezéseiről, fizetéséről, kiküldetéseiről stb. szóló tárgyi adatok legyenek. Az egyéb káderanyagokat meg kell semmisíteni.” Az Akadémiai Könyvtár ideiglenes forradalmi bizottságának küldöttsége még október 31-én felkereste a főtitkárt az iratmegsemmisítés leállítása céljából. Erdey-Grúz ekkor visszavonta az utasítást. Valószínűleg nem akarta, hogy illetéktelen személyek hozzájussanak az iratokhoz, mert azok tartalmazhattak kényes személyi anyagokat, (jellemzéseket, jelentéseket, fegyelmiket, esetlegesen feljelentéseket), és azokban az időkben, figyelembe véve az előző napon történeteket a következmények kiszámíthatatlanok voltak. Az október 20-ai elnökségi ülés felelősként valóban nem Erdey-Grúzt, hanem Ruzsnyákot és Major Mátét jelölte ki. Határidőnek pedig 1956. december 31-ét. Ruzsnyák helyett ténylegesen Erdey-Grúz intézkedett ilyen ügyekben. Október 20-án még nem lehetett előre látni az eseményeket. Az ügyben végül Bognár Géza főtitkárhelyettes (akkor ténylegesen főtitkár) járt el decemberben, illetve meghosszabbítva a határidőt 1957. január közepéig. Mindebben talán értékelni lehet vezetői kiállását, hiszen azon kevés akadémikusok közé tartozott, akik személyesen megjelentek az Akadémián, miközben személye könnyen célkeresztbe kerülhetett volna. Közben az akadémikusok között aláírásgyűjtés kezdődött, több mint húsz akadémikus azt követelte, hogy távolítsák el a kompromittált vezetőket az Akadémiáról, de közelítőleg ugyanilyen létszámban viszont nyilatkozatot adtak ki arról is, hogy nem ismerik el az Akadémia Nemzeti Bizottmányát.¹¹ Ruzsnyák elnök helyett 1956. november 9-től 1957. január 26-ig Ligeti Lajos alelnök látta el az ügyvezető elnöki teendőket, míg Erdey-Grúz feladatát Bognár Géza helyettes főtitkár vette át. Az 1957. január 26-án megtartott tagértekezlet határozatában méltányolta azokat az okokat, amelyek az elnököt és a főtitkárt lemondásra készítették, de a jelen helyzetben az Akadémia ügyeinek legmegfelelőbb intézése és érdekeinek hatékony meg-

védése érdekében szükségesnek tartották, hogy a közgyűlésig a korábban megválasztott vezetők a tisztségben maradjanak. Erdey-Grúz egészen 1957. december 20-ig látta el a hivatalát.

Emellett a testület tagjai próbáltak lépni a letartóztatottak ügyében. November 17-én az MTA vezetősége és „tagjainak összessége” nevében a letartóztatott egyetemisták érdekében levelet írtak Kádár Jánosnak, a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnökének. Küldtek levelet Kádárnak Nagy Tamás közgazdász azonnali szabadon bocsátásának követelésével is „amíg Nagy Tamás elvtárs és Erdei Ferenc a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja letartóztatásban vannak, nem látjuk biztosítottnak a tudományos és egyetemi oktató munka újrafelvételének feltételeit. Ezt a levelet 13 akadémikus, köztük Erdey-Grúz is aláírta.”¹²

Még főtitkári minőségben írt levelet Erdey-Grúz Biszku Béla belügyminiszternek 1957. március 12-én, rendkívül diplomatikusan tájékoztatást kérve – burkolt számonkéréssel – az MTA Martonvásári Mezőgazdasági Kutatóintézetének munkatársait a martonvásári rendőrség és a székesfehérvári karhatalom által ért atrocitások ügyében.¹³

A HARMADIK FŐTITKÁRI IDŐSZAK: AZ ÉPÍTKEZÉS PERIÓDUSA

1961 és 1964 között a Tudományos és Felsőoktatási Tanács alelnökeként, majd elnökeként az országos távlati tudományos kutatási terv előkészítésének egyik irányítója volt. Az évtized második felében Erdey-Grúz részt vett az MTA újabb szervezeti átalakításának előkészítésében és lebonyolításában. Korábbi főtitkári időszakaihoz képest ez egy nyugodtabb időszak, az építkezés periódusa volt. Jelentősen nőtt az Akadémiára és intézeteire szánt pénz,¹⁴ továbbá fejleszteni kívánták az egyetemeken folyó kutatást is.¹⁵ Ez azért nem volt teljesen problémamentes, hiszen az 1968-as csehszlovákiai eseményekkel az Akadémiának is foglalkozni kellett. Például korlátozták az utazásokat, nem fogadhattak el közvetlen meghívást csehszlovák szervektől.¹⁶

Erdey-Grúz munkája ez időszakban leginkább mégis az akadémiai reformhoz kötődött. Az elnökség az 1969. október 21-i és az október 28-i ülésén vitatta meg, majd fogadta el az Akadémiáról szóló új törvényerejű rendelettervezetet, amit a főtitkár terjesztett az illetékes kormányzati szervek elé. Ebben határoztak a tudományos minősítés reformjáról, amit az elnök terjesztett fel jóváhagyásra. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa által kibocsátott 1969. évi 41. számú törvényerejű rendelete a Magyar Tudományos Akadémiáról rögzítette annak feladatát, hatáskörét, szerveit és intézményeit.¹⁷ Az addigi hatásköri öszszemosódásokat megszüntetve, kettős vezetést rendelt az Akadémia élére. Az elnököt, mint a tudományos testület vezetőjét, továbbra is a közgyűlés választotta, és tevékenységéért annak volt felelős, a szakigazgatási szerv vezetőjét, a főtitkárt viszont ettől kezdve a kormány nevezte ki és annak is volt felelős. Az 1970. évi akadémiai közgyűlésen még főtitkárként Erdey-Grúz tartotta az elnökség beszámolóját, amelyben kitért a korábbi húsz év történetére: „Az Akadémia kutatóintézeteiben dolgozók létszáma 1950 óta mintegy százszorosára, több mint ötezer főre nőtt. Beruházások nélküli kutatási költségvetésünk pedig az 1950. évi egymillió Ft-tal szemben 1969-ben már meghaladta a négyszáz millió Ft-ot, amihez mintegy 300 millió Ft beruházás is járul. A tudományos minősítés 1951-ben kezdődött hazánkban. Jelenleg az MTA állományában dolgozó kutatóknak több

mint 30%-a (mintegy 600 szakember) rendelkezik tudományos fokozattal, ami lényegesen felülmúlja a mintegy 14%-os országos átlagot.”¹⁸ Erdey-Grúz büszkén ismertethette a fejlődést, mert e folyamatban ő oroszánrészt vállalt. Lengyel Béla, aki 1964-től a Kémiai Osztály titkári, majd elnöki tisztét töltötte be, és tizenkét éven keresztül tanúja volt Erdey-Grúz főtitkári, majd elnöki tevékenységének, ezt írta: „1964-ben Erdey-Grúz, aki akkor a Kémiai Tudományok Osztályának titkára (1959. január 30. – 1964. május 25.) volt és a főtitkári posztra volt kiszemelve, rábeszél arra, hogy vállaljam el az osztálytitkárságot. Mint az osztálytitkára, az [MTA] elnökségi tagja is lettem. Az elnökségi ülések minden hónap utolsó keddjén voltak, és legalábbis nekem, családias jellegűnek tünnek. Nem volt ülésrend, az elnöklő Rusznyákon és a balján ülő Erdey-Grúz főtitkáron, jobbján helyet foglaló Ligeti alelnökön kívül mindenki oda ült, ahol helyet talált.

Az üléseknek egyébként Erdey-Grúz volt a lelke, aki órákon át, a fáradtság szinte minden jele nélkül vitte a szót, előterjesztett, hozzászólt, érvelt, vitatkozott, csak a határozatok kimondása maradt Rusznyákra.”¹⁹

Inzelt György

JEGYZETEK

- 1 CIX. Nagygyűlés. A Magyar Tudományos Akadémia évi rendes közgyűlése. 1950. december 2. Jegyzőkönyv. *AÉ* 57 (1950) 102–103.
- 2 AL 3. Elnök (Rusznayák) 1/1/1. Rendkívüli elnökségi ülés. 1950. november 16.
- 3 Tarján: Valahol, 562–565.
- 4 Lengyel Béla visszaemlékezései, 1989.
- 5 AL 3. Elnök (Rusznayák) 1/1, 1/2. Elnökségi iratok. 1951.
- 6 AL 5. Főtitkár (Erdey-Grúz) 21/2. A Magyar Dolgozók Pártja és az MTA közötti levelezés 1956. Hegedüs András feljegyzése a Politikai Bizottságnak, Erdey-Grúz Tibor javításával. 1956. augusztus 28.
- 7 AL 5. Főtitkár (Erdey-Grúz) 21/2. A Magyar Dolgozók Pártja és az MTA közötti levelezés. 1956. 89B/1956. Szántó Lajos MTA PVB titkár és Erdey-Grúz között zajlott levelezés. 1956. szeptember 6.
- 8 AL 3. Elnök (Rusznayák) 4/7/1. Jegyzőkönyv az MTA elnökség 1956. október 20-ai üléséről.
- 9 AL 3. Elnök (Rusznayák) 4/7/1. Erdey-Grúz Tibor főtitkár feljegyzése Biacsi Imre részére. 1956. október 23.
- 10 Az 1956-as eseményekre vonatkozóan lásd Póttó: 1956 az Akadémián, 53–90.
- 11 AL 3. Elnök (Rusznayák) 47/4.; 36/1/2. Jegyzőkönyv a Magyar Tudományos Akadémián 1956. november 3-án tartott tagértekezletről.; Távolítsák el a kompromittált vezetőket a Tudományos Akadémiáról! *Népakarat* 1956. november 2.; Akadémikusok nem ismerik el az Akadémia Nemzeti Bizottmányát. *Magyar Nemzet* 1956. november 2.
- 12 AL 5. Főtitkár (Erdey-Grúz) 22/1. 42-F/56. Levél Kádárnak 1956. november 12-én.
- 13 AL 5. Főtitkár (Erdey-Grúz) 23/2. 433-F/1957. Erdey-Grúz levele Biszku Bélának 1957. március 12-én.
- 14 AL 5. Főtitkár (Erdey-Grúz) 54/2. XVIIb. Főtitkárhelyettesi értekezlet. 1968. szeptember 26. Az MTA IV. ötéves tervének beruházásairól.
- 15 AL 5. Főtitkár (Erdey-Grúz) 54/2. XVIIb. Főtitkárhelyettesi értekezlet. 1968. január 19. Az egyetemeken folyó tudományos kutatás helyzetéről.
- 16 AL 5. Főtitkár (Erdey-Grúz) 54/6. XIXc. Óvári Miklós 1968. július 30-ai levele Erdey-Grúz Tibornak.
- 17 Benda (főszerk.): *Magyarország történeti kronológiája* IV. 1983. 1135.
- 18 Erdey-Grúz: Beszámoló, 145–154.
- 19 Lengyel Béla visszaemlékezései, 1989.